

БОРОТЬБА ЗА СІВЕРЩИНУ НА ПОЧАТКУ ЛІВОНСЬКОЇ ВІЙНИ

На початку XVI ст. в результаті довготривалих литовсько-московських війн Сіверщина перейшла під владу Москви. У Великому князівстві Литовському ці землі вважали втраченими тимчасово і неодноразово здійснювалися спроби повернути їх назад. Однак для утримання влади в краї московський уряд вжив серйозні заходи. У Чернігові, Новгороді-Сіверському, Стародубі та інших містах були побудовані фортеці і розташовані сильні московські гарнізони, що склалися із стрільців і “дітей боярських”. Фактично до певної міри відбувалася зміна місцевого населення, оскільки частина його не змирилася з владою Москви і виїхала в межі Великому князівства Литовського.¹ Лінія кордону надовго усталилась. Стратегічно особливо важливим пунктом був Чернігів, оскільки він знаходився на вістрі південно-західного виступу московських володінь і “нависав” над Києвом. З литовського боку йому протистояли Любеч, Чорнобиль на заході, а з південного заходу - Остер, який прикривав Київ.

Таке положення Сіверщини привело до того, що у всіх наступних війнах між Литвою і Московією, вона постійно ставала театром воєнних дій. Так, у 1534-1537 роках мала місце так звана Стародубська війна. У 1534 році литовський гетьман Юрій Радзивілл разом з татарами спустошив околиці Чернігова, Новгород-Сіверського, Стародуба, Брянська, Радогощі. Вслід за ним рейд до Чернігова і Стародуба здійснив київський воевода Андрій Немирич, але змушений був із втратами відступити. Наступного 1535 року, литовсько-руське військо легко взяло Гомель, потім після штурму Стародуб, а за ним і Почеп. Але через рік перейшли у наступ вже московські війська, які повернули собі Стародуб і Почеп та дійшли до Любеча. Зрештою, ця війна закінчилася тим, що до Литви було приєднано тільки Гомель.²

Новий спалах воєнних дій на Сіверщині припав на початок Лівонської війни (1559-1581). Вона розпочалася через суперництво Литви і Москви в Прибалтиці, але потім бойові операції були перенесені на білоруські землі. У 1561 році литовські стратеги побоювалися, що основний напрямку удару московських військ може бути направлений на Київ і тому спішно зміцнювали придніпровські замки. Восени 1561 року з'явилися листи господаря Сигізмунда Августа про використання для цього українських козаків, яким мала надаватися відповідна плата (“даток і живність”). Це був перший в історії випадок залучення українського козацтва на державну службу. Невдовзі воно згадується у Острі та Любечі. Це були перші відомі нам свідчення про українське козацтво на Чернігово-Сіверщині.³

Побоювання за київський напрямок довго здавалися досить обґрунтованими. У 1562 році на Київ через Остер виправився московський воевода з

Чернігова. Однак назустріч йому рушив державця остерського староства Філон Кміта. Він розбив противника і собі рушив на Чернігів. Очевидно, що там не сподівалися на появу ворога. Кміті вдалося захопити і спалити місто. Правда, скупі рядки повідомлень не дають змоги повністю з'ясувати, як все відбувалось: спалив Кміта тільки посад (власне місто), що найбільш імовірно, чи посад разом із замком. Після Чернігова Кміта пішов до Любеча, де його чекала надіслана київським воєводою князем Костянтином Острозьким допомога - двісті козаків. Це було зроблено вчасно, оскільки в погоню слідом за Кмітою йшов князь Мещерський з двотисячним військом. Маючи шістьсот чоловік, Кміта сміливо рушає назустріч, знову розбиває противника і з великою здобиччю повертається вже до Остра. Князь Острозький направляє до удатливого воїна нову підмогу - роту Калінського з Гомеля, добровольців і загін білгородських татар. Тепер у наступ переходить Кміта. Маючи під рукою понад тисячу чоловік, він іде через всю Сіверщину до Стародуба. У битві під його стінами розбиває московського воєводу, але міста взяти не зміг. Назустріч йому рушили з Почепа вже два московські воєводи з семитисячним військом. Та щастя і далі було на боці Кміти. Він знову громить противника, причому один московський воєвода загинув, а інший потрапив у полон. Таким чином Кміта добився великих успіхів і з тріумфом повернувся до Остра.⁴

Уряд уважно стежив за діями Кміти і намагався підтримати його як через князя Острозького, так і власними заходами. Вже 15 червня 1562 року київському збирачу податків Василю Шешковичу було наказано видати Філону Кміті двісті коп грошей для передачі в Остер “на козаки тамошні”. Туди ж зі скарбу посилалося вісім поставів^{*} сукна “лунського” (лондонського) і п'ятдесят - вроцлавського. “На козаки любецькі” той же Василь Шешкович мав дати п'ятдесят коп грошей, а королівський дворянин - передати п'ятдесят сім поставів різного сукна. Крім того, гроші були надіслані і до Черкас.⁵ Це була найперша відома виплата грошей козакам, яка свідчила про виконання урядом даних їм обіцянок. У вересні 1562 року згадувалося про забезпечення оборони за участі козаків замків Чичерськ, Пропойськ, Кричів, Річиця, Гомель, Орша, Київ, Овруч, Любеч, Мозир, Остер.⁶

Навесні наступного, 1563 року, на Сіверщину вибрався ще один український прикордонник - черкаський і канівський староста князь Михайло Вишневецький, двоюрідний брат знаменитого Дмитра Байди-Вишневецького. Маючи під рукою більше тисячі чоловік власних слуг, козаків і білгородських татар, він дійшов до Радогоші, розклав там “кіш” і спустошив землі на двадцять миль навколо, а потім зміг взяти і “до ґрунту” спалити цей замок. Панегірист Вишневецького повідомляє, що князь із великою здобиччю повернувся додому. Іншу інформацію з цього приводу дав московський посол, який скаржився литовцям на дії Вишневецького. Він повідомив, що Вишневецький вчинив на Сіверщині великі спустошення, але потім був побитий і відступив з великими втратами. На доказ цього литовцям було представлено полоненого слугу Вишневецького Богданка.⁷

Однак успіхи на Сіверщині лише посолодили гіркоту поразок Литви на іншому напрямку. Московські війська спрямували основний удар на білоруські землі. На початку 1563 року Іван Грозний взяв Полоцьк - одне з найбільших міст Великого князівства Литовського. Для Литви це була справжня

*копа грошей - розрахункова грошова одиниця, яка дорівнювала 60 грошам;

**постав - одиниця виміру довжини сукна, яка дорівнювала 50 ліктям (32, 48 м.), але його розміри могли коливатися в залежності від виду сукна.

катастрофа оскільки для московських військ відкривалася дорога і на столицю країни - Вільно.

Лише тимчасовий річний перепочинок дав Литві можливість оговтатися і з силами. І коли на початку 1564 року московське військо рушило на Вільно воно було розгромлене литовсько-руськими силами. Під час цієї кампанії Кміта рушив з Остра до Орші. Маючи всього дві тисячі чоловік, він тьдики протистояти війську князя Серебряного (чисельністю кілька тисяч чоловік), але, після інформації про перемогу основних сил посяти «орожих лавах і витіснити противника за кордон. При цьому Кміта взяв здобич - нібито більше двадцяти тисяч возів із військовими приписами. Ще через рік Кміта із загоном чисельністю тисяча шістсот чоловік шов усю Сіверщину з півдня на північ і взяв Почеп, звідки спокійно до Остра.⁸ Успіхи остерського державці були помічені. У 1566 році ає у нагороду в довічне держання Чорнобиль з околицями. Відтоді азивати себе Філоном Кмітою-Чорнобильським. Його було також до найбільшої литовської фортеці на московську прикордонні - Орші. Там, вже як оршанський староста, він все життя продовжував війну проти - Москви і навіть отримав за це почесну посаду смоленського воєводи.⁹

Короткочасні рейди на Сіверщину не могли вирішити спірного питання - про державну приналежність цього регіону. Наїзди українських старост вели спустошення земель, але без взяття всіх замків і належної допомоги уряду закріпитися тут вони не могли. Оскільки із стратегічної точки зору цей напрямок під час Лівонської війни був другорядним, то і Литва, і Москва зосереджували свої основні сили на півночі. Навіть наприкінці Лівонської війни Річ Посполита як правонаступниця Великого князівства Литовського відвоювала Полоцьку землю і Прибалтику, Сіверщина і Смоленщина залишилися у складі Московської держави. І лише на початку XVII ст. після чергових війн ці землі перейшли до Речі Посполитої, де перебували до української козацької держави - Гетьманщини.

Джерела та література:

1. Русіна О. М Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. - К., 1998.-С. 195-200.
2. Соловьев С. М Сочинения. - М., 1989. - Книга 3. - С. 393-394, 398; Кром М. М. Меж Русью и Литвой. - М.,1995. -С. 197-198; Зимин А. А. Реформы Ивана Грозного. - М., 1960. -С. 241-242.
3. Lietuvos Metrica. Knygan. 564 (1553-1567). Viesuju reikalu knyga 7. - Vilnius, 1996,- s. 80-81.
4. Zrodla do iziejow polskich. - Wilno, 1844. -1. 2. - s. 310-311.
5. Lietuvos Metrica. -s.108-109.
6. Ibid. - s.94.
8. Zrodla... - 312-314.
9. Polski Słownik Biograficzny. - t.13. - s.88

